

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.29>

CUDZOZIEMCY W SZEREGACH ARMII UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ PODCZAS WOJNY POLSKO-RADZIECKIEJ 1920 ROKU

Oleksandr Sholk

aspirant Katedry Historii Ukrainy

Uniwersytetu Narodowego imienia Iwana Ohijienki w Kamieńcu Podolskim

(Kamieniec Podolski, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-0830-4538

alexandersholk@gmail.com

Adnotacja. W artykule zbadano udział cudzoziemców w walce zbrojnej w szeregach Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej podczas wojny polsko-radzieckiej w 1920 roku. Autor zwraca uwagę na mało znane fakty dotyczące tworzenia zagranicznych jednostek w ramach wojska ukraińskiego, niezrealizowane projekty formowania jednostek nieukraińskich, angażowanie rosyjskich, kozackich, polskich oficerów i żołnierzy do działań wojskowych na terytorium zachodniej i prawobrzeżnej Ukrainy, co było konsekwencją Układu Warszawskiego z 1920 r., polsko-ukraiński związek wojskowy, do którego następnie dołączył szef Rządu Krymskiego Piotr Wrangel. Osobno zwrócono uwagę na powstawanie jednostek kozackich i mieszanych polsko-ukraińskich, których inicjatorami powstania było właśnie polskie kierownictwo wojskowe. Autor zwrócił uwagę na niewystarczające opracowanie źródeł na ten temat, brak wystarczających informacji o uczestnikach tych wydarzeń, ich działalności i wpływie na procesy.

Słowa kluczowe: Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej, J. Piłsudski, B. Sawinkow, P. Wrangel, Samodzielna Brygada Kozacka, 3. Armia Rosyjska, M. Omelianowycz-Pawlenko, cudzoziemcy.

FOREIGNERS IN THE ARMY OF THE UNR DURING THE POLISH-SOVIET WAR OF 1920

Oleksandr Sholk

Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine

Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University

(Kamianets-Podilskyi, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-0830-4538

alexandersholk@gmail.com

Abstract. The article researches the participation of foreigners in the armed struggle in the ranks of the army of the Ukrainian People's Republic during the Polish-Soviet war of 1920. The author draws attention to the little-known facts about the formation of foreign units in the Ukrainian army, unrealized projects for the formation of non-Ukrainian units, the involvement of Russian, Cossack, and Polish officers and soldiers in military operations on the territory of Western and Right-Bank Ukraine, which was a consequence of the Warsaw Pact of 1920, about the Polish-Ukrainian military alliance, which was later joined by the head of the Crimean government Petro Wrangel. Particular attention was paid to the formation of Cossack and mixed Polish-Ukrainian units, the initiators of which were the Polish military leadership. The author drew attention to the insufficient development of sources on this topic, the lack of sufficient information about the participants of those events, their activities and influence on the processes.

Key words: UPR Army, Yu. Pilsudskyi, B. Savinkov, P. Wrangel, Cossack Brigade, 3rd Russian Army, M. Omelyanovich-Pavlenko, foreigners.

ІНОЗЕМЦІ В ЛАВАХ АРМІЇ УНР ПІД ЧАС ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1920 РОКУ

Олександр Шолк

аспірант кафедри історії України

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

(Кам'янець-Подільський, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-0830-4538

alexandersholk@gmail.com

Анотація. У статті досліджено участь іноземців у збройній боротьбі у лавах армії Української Народної Республіки під час польсько-радянської війни 1920 року. Автор звертає увагу на маловідомі факти щодо утворення іноземних відділів у складі українського війська, нереалізовані проекти формування неукраїнських частин, залучення російських, козацьких, польських офіцерів і вояків до військових дій на території Західної і Правобережної України, що стало наслідком Варшавської угоди 1920 р., про польсько-український військовий союз, до якого згодом долучився і глава Кримського уряду Петро Врангель. Особливо приділено увагу утворенню козацьких і змішаних польсько-українських частин, ініціаторами створення яких було саме польське військове керівництво.

Автор звернув увагу на недостатню опрацьованість джерел з цієї тематики, відсутність достатньої інформації про учасників тих подій, їх діяльність та вплив на процеси.

Ключові слова: Армія УНР, Ю. Пілсудський, Б. Савінков, П. Врангель, Окрема козака бригада, 3-я російська армія, М. Омелянович-Павленко, іноземці.

Вступ. Після невдалої кампанії 1919 р., Українська Народна Республіка втратила більшу частину боєздатної армії. В результаті політичних конфліктів, Галицька армія покинула своїх союзників і перейшла на бік Денікіна, а в Дієвій армії розпочалась епідемія тифу, що викосила більшу частину українських вояків. Уряду УНР довелося звернутись до Речі Посполитої з пропозицією про утворення союзу за умови визнання незалежності України і Директорії, як її законного уряду. Але найголовніше – для інтернаціоналізації своєї армії і її збереження у польських таборях. Саме фактор малої чисельності війська і низької боєздатності спонукав українське командування до залучення іноземних частин. В результаті, до Армії УНР влились російські, польські, козацькі загони, що поповнили її склад і посилили боєздатність.

Метою статті є дослідити маловідомі епізоди щодо участі іноземних частин у бойових діях на території України в складі армії УНР під час польсько-радянської війни 1920 року. На основі наукових досліджень і джерельної бази, розглянути бойовий склад, структуру і застосування іноземних відділів українського війська у боях у Західній Україні та Поділлі у подіях 1920 року.

Аналіз публікацій та джерел. Основу джерельної бази для дослідження даної теми складають джерела особистого походження (мемуари, спогади, листи), публіцистичні матеріали (статті в періодиці), офіційна документація (договори, меморандуми, угоди, конвенції, звіти та військові огляди), а також архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади у м. Київ (ЦДАВО). Аналізуючи науковий доробок з цієї проблематики, варто відзначити прогалини у дослідженнях окремих епізодів. Найбільш цінними є праці З. Карпуса, А. Руккаса, Т. Симонової, Я. Тинченка. Однак усі вони торкаються лише окремих питань з даної тематики, саме це спонукає продовжувати дослідження цієї теми задля подальшого поглиблення знань.

Під час написання даної статті, автором був застосований широкий інструментарій **методів**, як загальнонаукових (аналіз, синтез, абстрагування), так і спеціально-історичних. З останніх варто виділити історико-порівняльний (компаративний), який дозволяє порівняти українські та неукраїнські відділи у складі армії УНР, а також джерела поповнення нових рекрутів, залежно від походження підрозділу (українського, козацького, російського). Герметичний метод дозволяє аналізувати джерела і наукові публікації: зокрема, спогади сучасників, військові звіти та офіційні договори, статті і мемуари у періодичних виданнях. Метод індукції дозволяє простежити походження та історію окремих іноземних підрозділів у складі Армії УНР, при їх окремому розгляді.

Результати та їх обговорення. Напочатку 1920-го року Українська Народна Республіка перебувала у катастрофічній ситуації. В результаті подій осені-зими 1919 р. коли розпочалась війна з армією Денікіна, вона втратила контроль над Правобережжям, разом із тим у українському війську розпочалась епідемія тифу, що викосила більшу частину бойових частин (Карпус, 1999: 21–22). Існували також суперечності із Галицькою армією, що перебувала у Наддніпрянщині. В результаті декількох конфліктів через різні інтереси щодо продовження Визвольних змагань, більшість галичан перейшла на бік Денікіна, а згодом потрапила в полон до червоних (Карпус, 1999: 17–19).

Тим часом, залишки Дієвої армії УНР розпочали Перший Зимовий похід, метою котрого було збереження війська для наступної весняної кампанії, налагодження зв'язку із повстанськими загонами і знищення тилів білих і червоних в Україні. Під час цього походу армія поповнювалась рекрутами і дезертирами. Зокрема, з-поміж дезертирів із РСЧА було багато осіб іноземного походження. Примусово мобілізовані китайці, корейці, калмики, татари, російські селяни не мали жодного бажання воювати за «диктатуру пролетаріату», тому за першої ж нагоди дезертирували із Червоної армії. Сотні із них приєднались до українського війська, оскільки не мали змоги повернутись додому. Таким чином, Армія УНР поповнювалась свіжими рекрутами. В списках учасників військових походів числяться десятки корейських, китайських, російських, татарських імен (Тинченко, 2017: 417–493). Згодом, після завершення бойових дій, усі учасники Походу матимуть право отримати Залізний хрест УНР.

Під час Зимового походу до складу Армії УНР перейшло одразу декілька військових з'єднань. Серед них, деякі підрозділи радянської дивізії під командуванням ген. Галкіна. Володимир Галкін походив із Петербургу і в 1918 р. служив в армії Української Держави, згодом перейшов на бік білих, але через недовіру з-боку Денікіна важливих постів не займав. Він не встиг евакуюватись з Одеси у січні 1920-го р. і опинився в радянській окупації, був вимушений під іншим ім'ям вступити до Червоної Армії. Але дізнавшись про наближення українського війська, він підготував заколот із числа примусово мобілізованих бійців. Таким чином, декілька підрозділів дивізії приєднались до українського війська. Зокрема, там служили і колишні денікінські офіцери-росіяни (Тинченко, 2017: 57–59).

Навесні 1920-го р. українське керівництво провадило перемовини із польським урядом у Варшаві. На той час під контролем Директорії УНР залишалось лише одне велике місто – Кам'янець-Подільський, наповнене біженцями з усієї країни, урядовцями та хворими на тиф солдатами. В місті стояла польська залога та декілька українських загонів (Руккас, 2013: 25). В такій ситуації Головний Отаман С. Петлюра прийняв вкрай складне і неоднозначне рішення – погодитись на умови визнання за Польщею Галичини і Волині, в обмін на отримання військової допомоги та визнання незалежності УНР (Карпус, 1999: 41).

За умовами підписаної у квітні 1920-го р. Варшавської угоди, Командування Війська Польського брало на себе зобов'язання забезпечувати українське військо усім необхідним. Окремо говорилося про те, що на території Польщі будуть утворені нові українські підрозділи із числа інтернованих вояків УНР та УГА, а також усіх добровольців, котрі зголосяться служити в українській армії. Українці активно проводили агітацію не лише серед своїх земляків, але і в таборях інтернованих козаків і росіян із армій Юденича, Бермондта-Авалова і Денікіна (Симонова, 2013: 62–63). Польське командування мало на меті утворити широку антибільшовицьку коаліцію, з цією метою проводились перемовини не лише з урядом УНР, але й бароном П. Врангелем, що очолив залишки денікінських військ у Криму. Почались перемовини також між українцями і росіянами щодо Неспільних дій проти червоних. Цьому сприяла і позиція Юзефа Пілсудського (Симонова, 2013: 59).

Влітку 1920 року на території Польщі розпочалось формування російських добровольчих з'єднань. Вони створювалися на основі білих відділів Північно-Західної армії ген. Юденича, які відступили до Польщі після невдалого наступу на Петроград наприкінці 1919 року і офіційного розформування армії у січні 1920-го в Естонії (Волков, 2003: 572–573). До лав цих загонів також залучали учасників Бредовського походу – відступу генерала М. Бредова з України до Польщі, а також військовополонених росіян, українців і козаків із німецьких та австрійських таборів. Ініціатором створення добровольчих загонів був Борис Савінков – один із лідерів партії есерів, відомий революціонер та письменник. У липні 1920-го відбулась зустріч Б. Савінкова із Ю. Пілсудським, польський маршал підтримав ідею щодо формування політичного центру російського антибільшовицького руху у Варшаві (Російський Політичний Комітет) та підпорядкування йому російських та козацьких частин на території Польщі (Борис Савінков на Лубянке, 2001: 410–411).

Згодом сам П. Врангель відмовився від великодержавної ідеології і заключив військову конвенцію із урядом УНР. Ю. Пілсудський, будучи прихильником ідей прометеїзму, виступав за формування військового та політичного союзу країн Східної Європи для протидії експансії з-боку Німеччини і Росії, водночас він розумів загрозу з-боку більшовизму, а тому підтримував усі антибільшовицькі рухи в Росії (Красноармейцы, 2004: 238). Єдиним представником антибільшовицьких сил хто підтримав ідею національної самостійності народів Російської імперії виявився Б. Савінков, що стало причиною його підтримки з-боку поляків (Б. Савінков на Лубянке, 2001: 83–84).

Ще до початку формування російських добровольчих загонів, на території України діяли козацькі загоны. Частково – це були козаки із армії ген. Бредова, котрі відправились на фронт раніше за росіян, частково – кавалеристи 1-ї кінної армії С. Будонного, котрі перейшли на бік поляків. Під час початку Київської кампанії у квітні 1920 року, деякі підрозділи 1-ї Кінної армії здались в полон польським військам, але деякі приєдналися і до українців, одразу вступивши до лав Армії УНР (Симонова, 1935: 75).

Про їх участь у збройній боротьбі із більшовиками є відомості в мемуарах українських генералів: М. Омеляновича-Павленка та О. Удовиченка. Найбільший масив інформації міститься у мемуарах командарма Омеляновича-Павленка (Омелянович-Павленко, 2007). Так, генерал згадує, що козаки Фролова були зараховані до Окремої кінної дивізії, котрою командував Іван Омелянович-Павленко (брат командарма). Загалом, генерал досить високо цінував боєздатність дивізії, і зокрема донського полку Фролова (Омелянович-Павленко, 2007: 426).

У подіях серпня 1920 р. донці зіграли досить важливу роль, на думку командарма. У той час Кінна армія С. Будонного наступала на Львів і мала на меті підтримати рух військ М. Тухачевського до Варшави. Польсько-українське командування розробило план затримки червоної кінноти, щоби не дати військам більшовиків з'єднатися. Було вирішено затримати Будонного в районі Замостя, не давши йому прорвати фронт. Донський полк перебував тоді у складі групи ген. Удовиченка, котра прикривала лівий фланг польсько-українського фронту. Відтягуючи на себе сили червоних, українська і донська кіннота форсувала Дністер у районі Монастирська і Підгайців (Удовиченко, 1935: 89–91). У той же час відділи польських і українських військ в районі Замостя зупинили наступ основних частин Кінної армії, змусивши її затриматись на кілька днів у боях. Таким чином, спільні дії українців і донців зіграли значну роль у Варшавській битві і перемозі польської армії над червоними (Омелянович-Павленко, 2007: 425–426).

За мемуарами маршала, 1-а кінна армія стикнулася із козаками 27 серпня 1920 р. В районі Тишевців червоні наскочили на кінний роз'їзд загону Яковлева, котрі розкидали листівки із закликом переходити на їх бік і «боротись за самостійність Дону та Кубані». У самих Тишевцях червоні вступили в бій із основними силами козаків, в результаті яких, за словами Будонного, останні втратили 200 вбитими і 100 – полоненими. За словами полонених, до складу загону Яковлева входило 2 полки – Терський і Донський, загальною чисельністю у 750 шабель. Окрім того, від полонених поляків Будонний довідався, що поляки, українці і козаки добре знали про напрям руху червоної кавалерії і влаштували пастку у Замості (Буденный, 1965: 351–352). Але отримавши телеграму від М. Тухачевського, він все ж вирішив прориватись через Замостя, що і вирішило долю усієї кампанії, оскільки це затримало червоних на 2 дні (Буденный, 1965: 352). С. Будонний також згадує і про погроми, що чинили козаки Яковлева (це підтверджується і спогадами українських, польських і російських учасників) (Буденный, 1965: 355).

Про ці події також згадує в своїх мемуарах командуючий 1-ю Кінною Армією С. Будонний. Проте радянський маршал згадує лише про загін осавула В. Яковлева як єдину козацьку частину на боці поляків. Ані про Фролова ані про Сальникова, котрі також брали участь у боях з 1-ю Кінною Армією в його мемуарах нема. Це можна пояснити походженням загону Сальникова: здебільшого він складався із донських та кубанських козаків, котрі добровільно перейшли на бік поляків. Зрозуміло, що С. Будонний не став згадувати

про дезертирство зі своєї армії (Симонова, 2013: 54). Однак про перехід деяких козаків на польський бік свідчить і щоденник осавула Ковальова. Так, він згадує, що у складі 3-ї російської армії восени 1920-го діяв Уральський кінний полк, при чому козаки цього полку носили «будьонівки», через що їх було важко відрізнити від червоних (Ковалев, 2003: 621).

У червні 1920 р. до ВКВП звертався ген. Сальський із пропозицією приєднати бригаду Сальникова до українського війська. Генерал В. Сінклер навіть розробив окремий проект щодо утворення козацької бригади у складі 6-ї стрілецької дивізії. Було розписано штат і призначено командирів з українських старшин. Однак і сам Сальников, і його старшини відмовились тоді приєднуватись до українського війська, посилаючись на «низькі бойові якості» останнього (Руккас, 2013: 406). Ще одна спроба залучити козацьку бригаду була здійснена напочатку липня. В. Сальський отримав згоду польського командування на перекидання загону Сальникова в район Могилів-Подільського (Сальський, 1933: 63). Однак і на цей домовитись із козаками не вдалось. Бригада Сальникова фактично увійде до складу Армії УНР лише наприкінці жовтня.

Цікавими є відомості щодо походження осавула Яковлева. Деякі очевидці (Омелянович-Павленко, Іскра (Лохвицький) називають Яковлева козаком, у той час інші (Ковальов, Северин) не згадують його козацьке походження (Северин, 1964: 35). Є відомості про його службу у I-му кадетському корпусі і отримання звання штабс-капітана, під час Великої війни він служив в артилерії. У козацьких військах лише з 1918-го, коли вступив у Донську армію ген. Краснова (Ковалев, 2005: 618; Северин, 1964: 35).

Однак за спогадами офіцера загону Яковлева (у газеті «Часовой» він публікувався під псевдонімом «Старый Волчанец», справжнє ім'я невідоме), козака бригада дійсно складалася переважно із козаків (80 % особистого складу), структура була наступною: 1. Донський кінний полк (800 шабель, залишки Волчанського полку армії Бредова (котрим і командував Яковлев іще у 1918-му; 2. Терський козачий полк, що складався із декількох сотень терських козаків і 1-ї сотні кавказців, всього – 900 шабель; 3. Кінна батарея із юнкерів і слухачів із Катеринослава та Києва (Старый Волчанец, 1965: 22).

Перемога у Варшавській битві стала переломним моментом усієї війни. Невдача наступу 1-ї Кінної армії на Львів, величезні втрати червоної кінноти змусили С. Будьонного відступати за Збруч. По всьому фронту розпочався контрнаступ польсько-українських військ. У планах Ю. Пілсудського українським, російським та козацьким підрозділам відводилась також важлива роль: польський маршал сподівався до початку зими звільнити якомога більше території від більшовиків, на якій повинна була початись загальна мобілізація, що дало б можливість навесні 21-го року розпочати новий контрнаступ (Омелянович-Павленко, 2007: 431–432). Тому поляки координували свої дії із українським військом, загонами генерала Балаховича на Поліссі і Врангеля в Криму (Карпус, 1999: 82).

Велику роль відіграв 3-й кінний полк осавула Фролова, що діяв у серпні-вересні 1920-го у складі групи генерала О. Удовиченка. Генерал залишив спогади про ті події, котрі розповідають і про участь донських козаків у контрнаступі на Поділлі (Удовиченко, 1935). Також Удовиченко повідомляє і цікаві факти про залучення 3-го кінного полку до бойових дій. За його відомостями, Фролов, всупереч позиції Бредова і Врангеля, іще в квітні 1920-го виступив на фронт і приєднався до 3-ї Залізної дивізії (Удовиченко, 1935: 115). Генерал віддав наказ козакам Фролова наступати на Ягольницю, а згодом у складі всієї групи мав перерізати шлях відступу червоним з Чорткова на Гусятин. У районі Пробіжної козаки вирізали декілька сотень червоних піхотинців, а поблизу Копичинців захопили бронепотяг (Удовиченко, 1935: 87–88).

22 вересня вийшла директива командарма Омеляновича-Павленка про наступ на Проскурів, 3-ю кінному полку було наказано йти через Кадиївці-Кам'янець-Дунаївці (Удовиченко, 1935: 93). 23 вересня козаки Фролова прибули до губернського центру, жителі котрого вітали донців оваціями, декілька десятків добровольців вступило до 3-го полку. Поповнивши лави, 3-й полк продовжив рух до Дунаївців (Удовиченко, 1935: 95). 25–27 вересня полк Фролова вів досить затяжні бої в районі Мінькіців і Антонівки. Результатом цих боїв стало знищення цілого полку червоних, захоплення значної кількості майна. Успіх Фролова генерал Удовиченко пояснює його тактикою швидких маневрів і рейдів у тил Червоної Армії (Удовиченко, 1935: 98–100). 28 вересня козацький полк у районі с. Песець розгромив один із батальйонів червоних, захопивши понад 200 полених та 4 кулемети. 1 жовтня полк Фролова зайняв Нову Ушицю (Удовиченко, 1935: 101–102).

Протягом жовтня 1920-го 3-й кінний полк у складі Окремої кінної дивізії здійснював рейди тилами червоних, звільняючи українські села від ворога. Незважаючи на невелику чисельність, донським козакам вдавалося громити ворожі відділи. Так, в районі Лучинця козаки розбили 361-й радянський полк, а в Березівці 422-й полк 47 дивізії (Удовиченко, 1935: 119–122).

У вересні 1920-го, за відомостями М. Омеляновича-Павленка, розпочались офіційні перемовини у Варшаві між УНР та урядом Врангеля. Україну представляв військовий аташе генерал Зелінський. Найважливішою метою командарм вважав підписання військової конвенції для спільних дій проти більшовиків (Омелянович-Павленко, 2007: 432). Однак російські відділи прибули на фронт дещо пізніше – у жовтні 1920-го. Не було координації між українцями і армією ген. Балаховича (Омелянович-Павленко, 2007: 440).

Паралельно із цим продовжувалось формування і козацьких частин. Зокрема, осавул Яковлев зміг залучити до себе деяких козаків із числа «будьонівців». Цей загін хотіли отримати усі військові підрозділи: і 3-я армія Б. Пермикіна і генерал С. Булак-Балахович, і Армія УНР. Врешті-решт Яковлев мав свободу вибору і звернувся до українського керівництва з пропозицією увійти до Дієвої армії УНР.

6 жовтня між Яковлевим і Зелінським відбулась зустріч і детальна розмова у Варшаві. На ній, осавул сказав, що немає жодних злих умислів щодо українців і хоче боротись проти більшовиків за спільну справу.

На питання, чому б йому не приєднатися до російської армії, Яковлев відповів що є кубанським козаком і готовий воювати за Кубань, але не за Росію. Осавул наполягав на своїй участі у війні проти більшовиків і генерал Зелінський погодився включити його бригаду до складу Армії УНР (Руккас, 2013: 407). На той момент козаки дислокувались у Бродах, звідти їх залізницею перекинули до Збруча, де козаки самостійно дістались в район Проскурова (Карпус, 1999: 152).

Однак включення козацької бригади до Армії УНР викликало незадоволення у російського командування. Зокрема, за наказом барона Врангеля, осавула Яковлева змістили із його посади, а на місце командира бригади призначили осавула Печерського. Однак Яковлев мав авторитет серед своїх підлеглих і спроба «перевороту» не вдалась (Українська революція, 1984: 278–279). Він залишився на посаді і 17 жовтня звернувся до українського командування, вказавши, що усі його бійці підтримали перехід до Армії УНР (Українська революція, 1984: 281–282). За домовленістю із Яковлевим, його бригада зберігала внутрішню автономію і діяла як самостійний загін, але все ж повинна була підлягати армійському командуванню УНР.

Наприкінці жовтня 1920 р. Козацька бригада осавула Яковлева прибула на Поділля і стала в районі Чорного Острову. 24 жовтня до штабу командарма Омеляновича-Павленка прибув кур'єр від козаків, який перед від'їздом осавула готовність виконувати накази і розпорядження. Цікаво, що сам командарм нічого не знав про попередні домовленості між українцями і козаками і для нього ця новина стала несподіванкою (Омелянович-Павленко, 2007: 404). Офіційно, Козацька бригада була зарахована до складу українського війська того ж 29 жовтня, і отримала назву Окрема козацька дивізія. При цьому, за словами самого Павленка, цей підрозділ хотів отримати і генерал Б. Пермикін. Де-юре, Окрема козацька дивізія не стала частиною Армії УНР, оскільки наказ про її зарахування Головний Отаман не встиг підписати до евакуації за Збруч, але де-факто, козаки Яковлева перейшли у розпорядження командарма Омеляновича-Павленка (Руккас, 2013: 411).

Паралельно із зарахуванням Окремої козацької дивізії до складу Армії УНР йшли перемовини із російськими антибільшовицькими силами. Зокрема, у Варшаві діяла дипломатична місія барона Врангеля, котрий прагнув заключити військову конвенцію із українським урядом. Іще під час наступу червоних на Варшаву, білі сили у Криму зробили велику послугу Війську Польському – почавши наступ у Таврії і Лівобережжі, вони відтягнули на себе частину Червоної Армії і дали можливість зупинити більшовицький похід у Європу (Омелянович-Павленко, 2007: 439).

На той момент ще тривало формування 3-ї Російської армії, що складалась із інтернованих вояків розгромлених білих частин. Більшість із них належала до колишньої Західної Російської армії Бермондта-Авалова, а також Північно-Західної армії ген. Юденича. Частину склали інтерновані війська отамана С. Булак-Балаховича, що відступили із Білорусі. Також були відділи російських військ у Румунії та військовополонені з німецьких і австрійських таборів; російські емігранти з Балтії і Фінляндії. До них у березні 1920 р. долучились частини ген. Бредова, також інтерновані поляками (Симонова, 2013: 55–56).

Не всі російські частини хотіли підпорядковуватись Врангелю. Деякі із них домовлялись із лідером РПК Б. Савінковим про спільні дії. Український уряд також співпрацював із РПК, оскільки останній визнавав незалежність УНР і стояв на антиімперських позиціях. Сам ген. Б. Пермикін раніше служив в армії Бермондта-Авалова і вважався германофілом, що викликало підозри з боку польського уряду. Ген. Пермикін відмовився від пропозиції отамана Булак-Балаховича щодо спільних дій, натомість прийняв пропозицію польського командування приєднатись до українського війська на Правобережжі (Симонова, 2013: 58).

Перемовини між українським і врангелівським урядами розпочались 8 листопада у Варшаві, через військових представників. Уряд УНР наполягав на визнанні незалежності України і С. Петлюри як її законного правителя (Українська революція, 1984: 339–341).

Врешті-решт, за посередництва французької військової місії, було досягнуто компромісу, як з Врангелем, так і з Пермикіном. За підписаною військовою угодою, 3-я російська армія підпорядковувалась українському командуванню, але зберігала внутрішню автономію, доки перебувала на Правобережжі; одразу після переходу на Лівобережжя, вона переходила під контроль уряду П. Врангеля (Українська революція, 1984: 338–341). Офіційна військова конвенція між українським і російським урядами була підписана 17 листопада і з огляду на подальші події, не зіграла великої ролі у війні (Україна і Польща в документах, 1983: 251). Однак, саме вона дозволила налагодити військовий союз між обома арміями.

3-я російська армія іще наприкінці жовтня 1920 р. прибула на територію України і займала позиції поблизу Чорного Острову, Проскурова і Шепетівки – північний фланг Українського фронту. Саме тоді ген. Пермикін востаннє відмовився від ідеї пробиватись до Криму і погодився діяти під українським командуванням (Карпус, 1999: 127). В організаційному плані, російські союзники мали у розпорядженні 3 дивізії: 2 піхотні та 1 кінну, а також два окремих кінно-артилерійських дивізіони. Загальна чисельність армії складала майже 9 тис. осіб, але за оцінками українського командування, лише трохи більше 3 тис. її бійців були здатні до бойових дій/ Командарм Омелянович-Павленко у своїх спогадах відзначав, що навіть на фоні української армії російські вояки виглядали вкрай жалюгідними. У них не вистачало коней, обмундирування, набоїв і снарядів. Постачання з боку польського командування було нерегулярним (Омелянович-Павленко, 2007: 440).

Під час розробки плану контрнаступу на Правобережжя, ген. Омелянович-Павленко хотів використати 3-ю російську армію і Окрему козацьку бригаду Яковлева в якості північного ешелону. За його планом, російські союзники мали наступати вздовж залізниці на Жмеринку, Вінницю і Бар. Наступ планувався на 9 листопада, але був перенесений через несприятливі умови (Руккас, 2013: 115). Це стало фатальною помилкою, оскільки більшовики розгадали плани українського командування і підтягнули резерви, щоби вдарити першими.

10 листопада розпочався повномасштабний наступ червоних, котрий швидко досяг успіху. Зокрема, кіннота Г. Котовського змогла розсікти комунікації між українськими відділами в районі Дунаївців. В той же час північніше більшовики не проявляли великої активності, а тому загони Пермикіна і Яковлєва майже не постраждали під час першого удару. Командарм Омелянович-Павленко використав 3-ю російську армію у якості резерву і відправив завдати удару в районі Проскурова, щоби відкинути червоних (Руккас, 2013: 120).

Разом із тим, у рейд по ворожим тилам було відправлено Окрему козацю бригаду Яковлєва, котра дійшла майже до Вінниці. Козачі відділи громили ворога, перерізали комунікації і брали полонених. Після повернення бригади Яковлєва із рейду, Омелянович-Павленко доєднав її до полку Чорних Запорозжів, таким чином утворивши сильний кавалерійський підрозділ (Омелянович-Павленко, 2007: 459). Запорозжці і козаки Яковлєва змогли зупинити на деякий час кінноту Котовського, при чому взяли багато полонених і трофеїв. Зокрема, в районі Старої Гути і Деражні були розбиті декілька батальйонів червоних, взяли понад 300 полонених, декілька гармат і кулеметів (Руккас, 2013: 121). У той же час, 3-я російська армія діяла північніше Дунаївців, в районі Проскурова, але не мала змоги зупинити наступ ворога. Активно діяв і 3-й кінний полк Фролова, котрий у боях і рейдах по тилах більшовиків втратив понад 2/3 особового складу і більше половини коней (Омелянович-Павленко, 2007: 452).

В українського командування уже не залишалось резервів для зупинки ворожого наступу. Поразка стала очевидною, тому 19 листопада у Волочиську була зібрана спільна військова нарада українського, польського і російського командування. На ній було прийнято рішення про евакуацію усіх українських, російських і козацьких відділів за Збруч та їх інтернування у польських таборач.

20 листопада евакуація розпочалась в районі Волочиська. Першими перейшли українські відділи, в той же час деякі козацькі частини відволікали кінноту Котовського кавалерійськими рейдами (Карпус, 1999: 58).

Окрема козацька бригада Яковлєва прибула пізніше і не змогла виконати бойове завдання, а саме прикривати евакуацію своїми атаками. Ба більше, одна із частин (осетинська сотня) бригади перейшла на бік червоних. Інші козаки кинулись на міст через Збруч і переправились на інший берег. Із ними відступили і залишки 3-го кінного полку Фролова, а після них українська і російська піхота. Всього, було евакуйовано майже 20 тис. українських вояків, 8 тис. російських і 1,5 тис. козаків Яковлєва (Руккас, 2013: 124–125).

Окрім уже названих підрозділів, у боях на Правобережжі брали участь змішані польсько-українські відділи. Про їх організацію, бойовий склад і чисельність відомо вкрай мало. Ідею утворення такого відділу запропонував підполковник В. Славек – довірена особа Ю. Пілсудського, котрий представляв маршала при українському командуванні. Саме він запропонував утворити відділ із числа поляків, що проживали в Україні (Карпус, 1999: 45).

Офіційно, Ю. Пілсудський не погодився на цей план, але у приватних розмовах дозволив Славеку набір добровольців. Попри ідею залучення українських поляків, туди набирали усіх охочих, зокрема і поляків із Литви, Сілезії, Помор'я, ветеранів Війська Польського і легіонів. Сам Славек був родом із Київської губернії, а тому чудово підходив для ролі командира. Польське командування вирішило повторити сценарій «бунту» ген. Желіговського в Литві, який захопив Вільно без офіційного дозволу і утворив Серединну Литву. Оскільки після підписання перемир'я польський уряд не міг офіційно допомагати союзникам, то це можна було доручити «бунтівному» загонов Славека (Руккас, 2013: 414–416).

Щодо чисельності цього відділу і його участі в боях, точних даних також немає. Історик З. Карпус у своїй монографії із посиланням на польські архіви вказує чисельність у 1200 офіцерів і солдат (Карпус, 1999: 45). Щодо участі їх у боях відомо вкрай мало, скоріш за все, українське командування не використовувало цей підрозділ як окрему одиницю (Сальський, 1933: 349). Точно відомо, що деякі загони брали участь у боях на Поділлі, а 21 листопада були евакуйовані через Збруч.

Обговорення. Іноземні підрозділи склали значну частину Армії УНР, в першу чергу це стосується козацької кінноти, яка відіграла ключову роль у битві під Замостям. Але варто відзначити невелику кількість наукових праць із даної тематики. Зокрема, дослідники мало залучають джерела особистого походження, що могли б пролити світло на події 1920 року.

Висновки. Отже, після початку польсько-радянської війни 1920 року, українське військово керівництво активно залучало на свій бік іноземні підрозділи. Найбільш чисельними із них були козацькі частини (3-й кінний полк Фролова, Окремий кінний полк Сальникова, Окрема козацька бригада Яковлєва), 3-я російська армія ген. Пермикіна, менш чисельними – польські та змішані польсько-українські підрозділи. У складі Армії УНР існували також невеликі загони корейців, китайців та кавказців, що брали участь у Зимовому поході та в пізніших бойових діях. Загалом, неукраїнські підрозділи посилювали бойові якості української армії, найбільш цінними були козацькі кавалерійські частини, що становили основу української кінноти. Однак, навіть попри таку військову допомогу кампанія 1920 року завершилась поразкою для Армії УНР та відступом за Збруч, що знаменувало завершення Визвольних змагань за участі регулярної армії.

Список використаних джерел:

1. Борис Савинков на Лубянке. Документи / Науч. ред. А. Л. Литвин. Москва : РОССПЭН, 2001. 576 с.
2. Будённый С. М. Пройденный путь. Москва : Военное издательство министерства обороны СССР, 1965. Кн. 2. 391 с.
3. Волков С. В. Белая борьба на Северо-Западе. Москва : ЗАО Центрполиграф. 2003. 687 с.
4. Карпус З. Східні союзники Польщі у війні 1920 року. Торун, 1999. 246 с.
5. Ковалев Е. Из Польши на Украину с 3-й Русской Армией генерала Врангеля. *Исход Русской Армии генерала Врангеля из Крыма*. Москва : ЗАО Центрполиграф. 2003. С. 515–529.

6. Красноармейцы в польском плену в 1919–1922 гг. : сборник документов и материалов. Москва ; Санкт-Петербург : Летний сад, 2004. 912 с.
7. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920) : документально-художнє видання. Київ : Темпора, 2007. 608 с.
8. Переписка про чисельний та бойовий склад Армії. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВО). Київ : Ф. 3172. Оп. 1. Спр. 11.
9. Пермикин Б. Г. Генерал, рожденный войной. Из записок 1912–1959 гг. Москва : Посев, 2011. 284 с.
10. Руккас А. О. Разом з польським військом: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа). Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2013. 480 с.
11. Сальський В. Українсько-московська війна 1920 року в документах. Ч. 1: Оперативні документи штабу армії Української Народної Республіки. Варшава, 1933. 423 с.
12. Северин А. О «Воспоминаниях» К. Вендзягольского в «Новом Журнале». *Часовой*. 1964. № 8–9 (458–459). С. 35–36.
13. Симонова Т. Советская Россия (СССР) и Польша. Русские антисоветские формирования в Польше (1919–1925 гг.). Москва : Квадрига; Зебра Е, 2013. 368 с.
14. Старый Волчанец, О ген. Балаховиче и полк. Яковлеве. *Часовой*, 1965. № 2 (464). С. 22–23.
15. Тинченко Я. Лицарі Зимових походів. 1919–1922 рр. Київ : Темпора, 2017. 760 с.
16. Удовиченко О. Від Дністра до лінії перемир'я і відворот за Збруч *За Державність*. Каліш, 1935. № 5. С. 76–124.
17. Україна і Польща в документах 1918–1922. Упоряд. Т. Гунчак. Нью-Йорк, 1983. Т. 2. 468 с.
18. Українська революція: Документи, 1919–1921 / Ред. Т. Г. Гунчак. Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1984. Т. 2. 478 с.

References:

1. Boris Savinkov na Lubianke. Dokumenty [Boris Savinkov at the Lubyanka. Documents]. Moskva : ROSSPEN, 2001. 576. [in Russian]
2. Budjonnyj, S. (1965). Projdenyj put' [The path traveled]. Moskva : Voennoe izdatel'stvo ministerstva oborony SSSR. Vol. 2. 391. [in Russian]
3. Karpus, Z. (1999). Skhidni soiuznyky Polshchi u viini 1920 roku [Eastern allies of Poland in the war of 1920]. Torun, 1999. 246. [in Ukrainian]
4. Kovalev, E. (2003). Iz Pol'shi na Ukrainu s 3-j Russkoj Armiej generala Vrangelja [From Poland to Ukraine with the 3rd Russian Army of General Wrangel]. *Ishod Russkoj Armii generala Vrangelja iz Kryma*. (515–529). [in Russian]
5. Красноармейцы в польском плену в 1919–1922 гг. : Сборник документов и материалов [Red Army soldiers in Polish captivity in 1919–1922 : Collection of documents and materials]. Moskva ; Sankt-Peterburg : Letnij sad, 2004. 912. [in Russian]
6. Omelianovych-Pavlenko, M. (2007). Spohady komandarma (1917–1920) : Dokumentalno-khudozhnie vydannia [Memoirs of a commander (1917–1920) : Documentary and Artistic edition]. Kyiv : Tempora. 608. [in Ukrainian]
7. Perepyska pro chyselnyi ta boiovyi sklad Armii [Correspondence about the numerical and combat composition of the Army] (1920). Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady i upravlinnia (TsDAVO), Kyiv. F. 3172. Op. 1. Spr. 11. 152 ark. [in Ukrainian]
8. Permikin, B. (2011). General, rozhdenyj vojnoj. Iz zapisok 1912–1959 gg. [A general born of war. From the notes of 1912–1959]. Moskva : Posev. 284. [in Russian]
9. Rukkas, A. (2013). Razom z pol'skym viiskom: Armiia Ukrainskoi Narodnoi Respubliky 1920 r. (struktura, orhanizatsiia, chyselnist, uniform) [Together with the Polish army: the Army of the Ukrainian People's Republic in 1920 (structure, organization, numbers, uniform)]. Nizhyn : Vydavets PP Lysenko M. M. 480. [in Ukrainian]
10. Salskyi, V. Ukrainsko-moskovska viina 1920 roku v dokumentakh. Ch. 1: Operatyvni dokumenty shtabu armii Ukrainskoi Narodnoi Respubliky [The Ukrainian-Moscow war of 1920 in documents. Vol. 1: Operational documents of the headquarters of the army of the Ukrainian People's Republic]. Varshava, 1933. 423. [in Ukrainian]
11. Severin, A. (1964) O "Vospominaniyah" K. Vendzyagol'skogo v "Novom Zhurnale" [About "Memoirs" by K. Vendzyagolsky in the "New Journal"]. *Chasovoj*. 8–9 (458–459). 35–36. [in Russian]
12. Simonova, T. (2013). Sovetskaja Rossija (SSSR) i Pol'sha. Russkie antisovetskie formirovaniya v Pol'she (1919–1925 gg.) [Soviet Russia (USSR) and Poland. Russian anti-Soviet formations in Poland (1919–1925)]. Moskva : Kvadriga; Zebra E. 368. [in Russian]
13. Staryj Volchanec (1965). O gen. Balahoviche i polk. Jakovleve [About Gen. Balakhoviche and Col. Yakovlev]. *Chasovoj*, 2 (464). 22–23. [in Russian]
14. Tynchenko, Ya (2017). Lytsari Zymovykh pokhodiv. 1919–1922 rr. [Knights of the Winter Campaigns. 1919–1922]. Kyiv : Tempora, 760. [in Ukrainian]
15. Udovychenko, O. (1935). Vid Dnistra do linii peremyria i vidvorot za Zbruch [From the Dniester to the armistice line and a turn for Zbruch]. *Za Derzhavnist*. 5. 76–124. [in Ukrainian]
16. Ukraina i Polshcha v dokumentakh 1918–1922. Uporiad. T. Hunchak. [Ukraine and Poland in documents 1918–1922]. Ed. T. Hunchak. Niu-York, 1983. T. 2. 468. [in Ukrainian]
17. Ukrainka revoliutsiia: Dokumenty, 1919–1921. [The Ukrainian Revolution: Documents, 1919–1921]. Ed. T. Hunchak. Niu-York : Ukrainka Vilna Akademiia Nauk u SShA, 1984. Ch. 2. 478. [in Ukrainian]
18. Volkov, S. (2003). Belaja bor'ba na Severo-Zapade [White struggle in the Northwest]. Moskva : ZAO Centropoligraf. 687. [in Russian]